

L'educació moral a través de la literatura. El punt de vista d'Iris Murdoch

Margarita Mauri Álvarez*

Resum

L'egoisme és, en paraules de Murdoch, l'enemic més gran de la moralitat. L'art es presenta com una de les possibilitats de treure el jo de si mateix perquè prengui consciència del món. La finalitat d'aquest article és posar de manifest la importància i també l'interès de la literatura com a vehicle de reflexió i de presa de consciència de la realitat en la que es mou l'ésser humà tal com ens ho presenta Iris Murdoch. Sota aquest punt de vista la literatura posseeix una clara funció educativa moral.

Paraules clau

ètica, literatura, educació moral, art, Iris Murdoch

Recepció de l'original: 14 de desembre de 2008

Acceptació de l'article: 26 de febrer de 2009

The ability thus to see (or feel) depends on keeping close to the reality of the world, accepting the facts and following the stream of life.
Murdoch, 1992

Introducció

L'apreciació que Iris Murdoch¹ té de la situació de l'home en el món és més aviat poc optimista. A «The Sovereignty of Good Over Other Concepts», un dels assaigs de la seva obra *The Sovereignty of Good*, diu que tota la seva argumentació es basa en dos pressupòsits: que els éssers humans són naturalment egoistes, i que la vida humana no té una finalitat externa o *télos*. La descripció del món humà que fa l'autora li permet afirmar que som el que semblam, «transient mortal creatures subject to necessity and chance [...] Our destiny can be examined but it cannot be justified or totally explained. We are simple here» (Murdoch, 1970, p. 79).

Aquesta declaració de principis, en què hom pot veure reflectits els trets més distintius de l'existencialisme, corre paral·lela a una crítica esmolada de la descripció conductista, utilitarista i fins i tot existencialista de l'home perquè, tal com ho veu Murdoch, totes aquestes teories presenten l'ésser humà en la seva capacitat d'acció externa, i obliden quelcom interior que constituï el punt central d'una tradició filosòfica expressada per Descartes a través de la *cogitatio*. Enmig d'aquest panorama d'oposició als corrents més punyents de l'època en què Murdoch escriu, i amb afirmacions que exclouen un concepte transcendent de l'home, en el sentit més clàssic del terme, apareixen les nocions de *bellesa* i *bondat*, acompanyades d'altres concep-

(*) Professora de la Universitat de Barcelona. Directora del Seminari Iris Murdoch de la Facultat de Filosofia i del Grup REFIL (Recerca en Filosofia) de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: mauri@ub.edu

(1) Iris Murdoch va néixer a Dublín el 1919. Professora de Filosofia al St. Anne's College d'Oxford, va desplegar la seva activitat dins del camp de la literatura i de la filosofia. Va escriure vint-i-sis novel·les (*The Bell, The Sea, the Sea, The Black Prince...*) i diverses obres de filosofia entre les que destaquen *The Sovereignty of Good* i *Metaphysics as a Guide to Morals*. Va morir el 1999.

tes, que permetran donar sentit a l'existència humana, un sentit immanent, a través d'una mirada atenta al que ens envolta de la mà de la literatura i de la resta d'arts.

La finalitat d'aquest article és posar de manifest la importància i també l'interès de la literatura com a vehicle de reflexió i de presa de consciència de la realitat en la que es mou l'ésser humà com ens ho presenta Iris Murdoch.

La imatge de l'home

Com altres autors de la seva època, Murdoch destaca la importància de diverses tradicions en la imatge actual que l'home s'ha fet de si mateix. Som hereus, diu l'autora, de la Il·lustració, del Romanticisme i de la tradició liberal. La filosofia anglosaxona ha dibuixat una idea de la persona que prové en part de Hume i, en part de Kant. Aquesta idea descansa sobre un conductisme materialista i ofereix una perspectiva dramàtica sobre l'individu que és entès com una voluntat solitària. El discurs de Hobbes, passat per Kant i refet per Bentham i Mill, ha donat lloc a pensar l'individu humà en termes d'una voluntat racional lliure que la psicologia moderna creu capaç d'autoconeixement seguint mètodes que convencen tant a la ciència com al sentit comú. A la tradició anglosaxona s'hi afegeix la francesa, representada per Sartre, que també presenta l'home com un ésser solitari i lliure. El que tenim, diu Murdoch, a *Against the Dryness* (1961, p. 289), és un racionalisme optimista sobre els bons resultats de l'educació i la tècnica combinat amb la idea romàntica de l'home com un ésser solitari. Però el que realment ens falta és una concepció de l'home com a quelcom diferent del món, algú moral i amb capacitats d'aprendre del món.

Aquesta imatge de l'home treballada en el si de la filosofia, ho ha estat també en el de la novel·la. Des de les novel·les del segle XVII, en què abundaven les al·legories racionalistes i les faules, i les del segle XVIII, interessades en les lluites de l'individu en la societat, s'ha arribat a les novel·les del segle XX, on, o bé no es retraten personatges, o quan es fa, la novel·la ve a resaltar el retrat de personatges convencionals i el reflex de fets. D'acord amb Murdoch, pensadors i novel·listes ens han portat a pensar-nos com a éssers totalment lliures, responsables i racionals amb una fe simple en la ciència; això ha provocat una falta d'interès pel món real i una falta d'atenció sobre les dificultats humanes per conèixer el món real. Una prova d'aquest oblit és la substitució de la paraula *veritat* per la de *sinceritat*. En aquest canvi es fa evident la progressiva exaltació solitària i independent del subjecte humà. Necessitem passar, diu Murdoch, del «self-centred concept of sincerity» al «other centred concept of truth». En aquest camí de retorn a la realitat i a la cerca d'una concepció substancial de la persona on la noció de 'caràcter' esdevingui fonamental, Murdoch atorga a la literatura un paper decisiu: la literatura ens pot ajudar a tornar a descobrir el sentit de densitat que tenen les nostres vides (Murdoch, 1961, p. 294).

La recuperació de la realitat

La importància de la literatura en el procés de recuperació d'un subjecte substancial i de la seva relació amb la realitat s'emmarca dins del concepte murdochiana de l'art i de l'artista. Però, enmig de l'art i de l'artista hi ha la realitat i l'ésser humà. La capacitat de prendre consciència de la realitat i de situar-s'hi adequadament, mesura el grau d'atenció que cada subjecte humà dedica a veure-hi més enllà del seu petit món.

Cada jo és per a ell el gran protagonista i, per això mateix, tendeix a minimitzar, quan no a ignorar, els altres jo i la resta del món. Estimulat per una incorrecta concepció de l'ésser humà, cada jo es pensa a si mateix amb una autosuficiència –falsa– que el porta a cloure els ulls a tota realitat que no sigui la pròpia. «This is a task», diu Murdoch, «to see the world as it is» (Murdoch, 1970, p. 91). Adquirir una visió correcta de les coses fins arribar a una bona qualitat de consciència. Com apuntàvem en començar, Murdoch dona per suposada la naturalesa egoista de l'home; l'estat més natural és el d'ignorar el que ens envolta i veure la realitat passada pel sedàs de l'interès personal. Malgrat la naturalitat d'aquest estat, la moralitat es troba tot just a transcendir aquest estat fins a fer fonedís el jo personal i diluir-lo en una consciència viva de la realitat d'altri. Murdoch fa ús dels termes *fantasia* i *imaginació* per il·lustrar dues formes ben diferents de relacionar-se amb la realitat. La fantasia és l'estat de la voluntat que centra els fins en si mateixa, cega a qualsevol altra realitat:

What I have called fantasy, the proliferation of blinding self-centred aims and images, is itself a powerful system of energy and most of what is often called "will" or "willing" belongs to this system. (Murdoch, 1970, p. 67)

Aquesta és una voluntat esclava i adormida, incapaç d'estimar perquè en el seu món no hi cap més que el jo exaltat. La presència de la fantasia es pot notar tant en la conducta com en l'art. En ambdós casos hi ha una afirmació del jo en detriment del món real. En la mesura que el jo és suprimit, la visió real arriba i s'atén la realitat; per això, el millor art és impersonal perquè mostra el món, no el nostre o el d'algú altre. Alliberar-se de la fantasia, diu Murdoch, consisteix en la capacitat d'estimar, de veure-hi, de ser lliures.

La imaginació representa la cara inversa de la fantasia; la imaginació és obrir-se a la realitat, és adonar-se del món real:

Imagination, as opposed to fantasy, is the ability to see the other thing, what one might call (...) nature, reality, the world [...] Imagination is a kind of freedom, a renewed ability to perceive and express the truth. (Murdoch, 1978, p. 255)

Murdoch entén l'art com el gran mediador entre la realitat i l'home. «Art is Truth» (Murdoch, 1978, p. 244), «art tends to clarify» (Murdoch, 1972, p. 235); l'art intenta explicar la veritat d'una forma breu i clara (Murdoch, 1972, p. 240):

Art, and by 'art' from now on I mean good art, not fantasy art, affords us a pure delight in the independent existence of what is excellent. Both in its genesis and its enjoyment it is a thing totally opposed to selfish obsession. It invigorates our best faculties and, to use Platonic language, inspires love in the highest part of the soul. It is able to do this partly by virtue of something which it shares with nature: a perfection of form which invites impassive contemplation and resists absorption into the selfish dream life of the consciousness. (Murdoch, 1970, p. 85-86)

L'art, l'artista i l'educació

La realitat que s'ofereix a l'espectador a través de l'obra de l'artista ha estat abans processada per aquest. D'aquesta manera, la realitat es relaciona de forma diferent amb l'artista que la capta, i amb l'espectador que arriba a ser-ne conscient a partir de l'obra de l'artista. I el concepte clau que posa en relació l'home –artista o espectador– amb la realitat, a través de l'art, és el concepte de *bellesa*. La bellesa atrau una visió, ja sigui de l'artista o de l'espectador, que Murdoch qualifica de *unsentimental*, *detached*, i *unselfish* (Murdoch, 1970, p. 66).

L'obra d'art pot ser una fantasia consoladora a través de la qual l'artista projecta les seves obsessions, el seu *ego*, o pot expressar la contemplació i el dibuix de la natura amb una visió clara; pocs artistes arriben, diu Murdoch, a una clara visió del real. Consolar es converteix en un perill, en una temptació:

The temptation of art, a temptation to which every work of art yields except the greatest ones, is to console. The modern writer, frightened of technology and (in England) abandoned by philosophy and (in France) presented with simplified dramatic theories, attempts to console us by myths or by stories. (Murdoch, 1961, p. 292)

I també l'artista pot ser temptat per l'egoisme i les il·lusions d'omnipotència. Al cap i a la fi, diu Murdoch, «Art is power» (Murdoch, 1992, p. 428).

L'habilitat per percebre la realitat, que és una habilitat intel·lectual, és el que fa que el gran art sigui gran. La capacitat de reflectir la realitat o de reflectir l'ego de l'artista és el que diferencia el gran art de l'art mediocre o dolent². L'artista amb majúscules veu els objectes «in a light of justice and mercy» (Murdoch, 1970, p. 66) i projecta la mirada cap a l'exterior, lluny del jo, un jo que acostuma a reduir la gran varietat del món a una falsa unitat. La dilució del jo de l'artista en l'obra d'art és el que la fa sublim i objectiva:

Good art shows us how difficult it is to be objective by showing us how differently the world looks to an objective vision [...] Art transcends selfish and obsessive limitations of personality and can enlarge the sensibility of its consumer. (Murdoch, 1970, p. 86 passim 87)

Murdoch perfila força la tasca de l'artista i la seva relació amb la realitat. Una de les paraules que serveix per definir aquesta relació és la d'*obediència*. La voluntat de l'artista és una voluntat servidora que no té res a veure amb aquella que és el centre de la filosofia moral post-kantiana. Mentre l'home presentat per la filosofia moral post-kantiana és posseïdor d'una voluntat lliure i creadora de valors, l'artista entén la voluntat com obediència a la realitat en un context en el que queda exclosa la possibilitat de parlar de llibertat en el sentit que l'empra la filosofia. L'autèntica llibertat és la superació disciplinada del jo. L'artista no crea, ofereix els detalls del món tenint com a guia constant la perfecció; és *simplement* un vehicle de la veritat:

The good artist is a vehicle of truth, he formulates ideas which would otherwise remain vague and focuses attention upon facts which can then no longer be ignored. (Murdoch, 1972, p. 235)

El que repugna l'home de la filosofia moral post-kantiana, la referència a la realitat com allò consistent fora del subjecte i independent d'ell, es converteix en l'element de referència per a l'artista. La tasca de l'artista consisteix a posar de relleu, a destacar, a il·luminar, a dirigir la mirada de l'espectador envers la realitat, no a inventar-se-la. L'artista s'anorrea perquè les coses es facin visibles a través d'ell. La més important de les virtuts morals és, per Murdoch, la humilitat, entesa com el respecte per la realitat que deixa de banda el jo personal:

The humble man, because he sees himself as nothing, can see other things as they are. (Murdoch, 1970, p. 103-104)

Murdoch empra el terme *atenció*, que diu manllevar de S. Weil, per referir-se a la característica més destacada de l'agent moral:

I have used the word «attention» [...] to express the idea of a just and loving gaze directed upon an individual reality. (Murdoch, 1970, p. 34)

(2) Shakespeare és el més gran de tots els artistes. «The Sublime and the Good», 1959, p. 205.

L'atenció singularitza una realitat i la destaca per al subjecte. Seguint Weil, Murdoch afirma que la moralitat és una qüestió d'atenció i no de voluntat. Centrada en la voluntat, la moralitat posa l'accent en l'individu lliure i independent del que l'envolta; també cec per apreciar-ho i entrar-hi en relació. En el procés d'atenció, el jo s'oblida de si mateix per abocar-se a l'exterior superant així el més ferotge enemic de la moralitat, que és l'autocentrament. Podem posar en relació aquesta defensa d'una moralitat centrada en l'atenció amb la crítica de Murdoch a la filosofia contemporània i la seva concepció de l'ésser humà (Murdoch, 1970, p. 90).

Altrament, Murdoch atribueix a l'art la mateixa capacitat d'una disciplina intel·lectual: amplia la imaginació i la visió, i reforça el judici. L'art educa:

This [el que diu Plató a la *República*, VII, 532] well describes the role of the great art as an educator and revealer. Consider what we learn from contemplating the characters of Shakespeare or Tolstoy or the paintings of Velasquez [*sic*] or Titian. What is learnt here is something about the real quality of human nature, when it is envisaged, in the artist's just and compassionate vision, with a clarity which does not belong to the self-centred rush of ordinary life. [...] great art teaches us how real things can be looked at and loved without being seized and used, without being appropriated into the greedy organism of the self. (Murdoch, 1970, p. 65)

L'obra d'art reuneix la personalitat de l'artista i la de l'espectador en una unitat momentània que porta a aquest últim a un moviment d'oblit del jo semblant al que ha sofert l'artista i que és el que li ha permès plasmar la realitat objectiva en l'obra d'art. Amb l'art aprenem a veure la realitat i les característiques de la natura humana. Veure la bellesa de l'art o de la natura, diu Murdoch a *The Sovereignty of Good*, és l'exercici espiritual més accessible i constitueix una entrada completa i adequada a la vida bona perquè és buscar l'oblit del jo per endinsar-se en la realitat. Malgrat tot, la naturalesa del gran art no pot garantir la consciència dels qui el consumeixen. La bellesa, que incideix en l'experiència i en els canvis de consciència, porta a la visió vertadera i a l'atenció objectiva, i ambdues són condicions de la conducta correcta (p. 64-65). La realitat, expressada objectivament per l'artista en l'obra d'art, ajuda a transcendir el jo egoista i les limitacions de la personalitat i afina la sensibilitat. L'art és converteix en «the most educational of all human activities and a place in which the nature of morality can be *seen*» (p. 87-88). Murdoch justifica amb una sèrie de raons aquest lligam entre l'art i la moralitat:

- a) L'art, el gran art, és quelcom irreductible a la nostra consciència, quelcom que se li manifesta com allò divers i diferent a l'espera de ser reconegut.
- b) Entendre qualsevol art porta al reconeixement de la jerarquia i de l'autoritat, reconeixement d'habilitats, de graus, de distàncies...
- c) L'art exerceix una certa classe d'autoritat davant la qual ens dobleguem amb un amor que no és ni possessiu ni egoista.
- d) L'art ens mostra de quina manera el que és permanent i incorruptible és compatible amb el que és passatger.
- e) L'art ens mostra aspectes del nostre món que la consciència quotidiana no és capaç de captar.
- f) L'art descobreix el vel que amaga la realitat.
- g) L'art exhibeix la virtut enmig de la mort i del canvi.

L'art i la moralitat es relacionen amb les coses particulars i tenen la mateixa essència, l'amor, que per Murdoch és el descobriment de la realitat i de tot allò que és el no-jo:

Art and morals are, with certain provisos [...] one. Their essence is the same. The essence of both of them is love. Love is the perception of individuals. Love is the extremely difficult realisation that something other than oneself is real. Love, and so art and morals, is the discovery of reality. (Murdoch, 1959, p. 215)

L'amor és un exercici d'imaginació; és el reconeixement de *l'altres* dels altres. Enemic de l'art, i també de l'amor, ho és la convenció social, tal i com és posada de relleu en les novel·les del segle XIX, i també la neurosi reflectida en les novel·les modernes (Murdoch, 1959, p. 216).

No hem de perdre de vista, però, que per Murdoch l'art és educatiu o didàctic només accidentalment; l'artista no pinta ni escriu per educar, encara que eduqui. L'art és amor, perquè l'art és l'habilitat de dirigir l'atenció, i, per això mateix, ens fa millors, però l'obligació de l'artista és fer bon art, no servir a la societat, ni que tampoc això passi (Murdoch, 1978, p. 249). La capacitat educativa de l'art es troba (Murdoch, 1970, p. 65-67):

- a) En el fet d'ensenyar-nos quelcom sobre la qualitat real de la natura humana.
- b) En el fet d'ensenyar-nos a mirar i a estimar les coses sense la necessitat d'apropiar-nos-les o d'utilitzar-les (contemplació «distanciada», l'anomena).

El premi per al qui contempla l'obra d'art és el gaudi de la bellesa; en la moralitat, el pes de la contemplació de l'obra d'art ha de traduir-se en una elecció que es transformi en acció.

La literatura, vehicle d'educació moral

Fins aquí hem tractat de posar de manifest de quina manera l'art en general, el gran art, pot contribuir a l'educació moral. Ara bé, entre les arts a què Murdoch atorga el privilegi de desvetllar la consciència moral de l'espectador s'hi troba la literatura, l'art més important per a la nostra supervivència i salvació (Murdoch, 1972, p. 241). La gran qualitat de la literatura es mostra en la seva capacitat de mostrar i ajudar-nos a entendre situacions i persones:

Literature tells us things and teaches us things. In portraying characters the author displays most clearly his discernment, his truthfulness, his justice, or his lack of these qualities and one of our enjoyments lies in considering and judging his judgements. The highest pleasure of literature and, one might say, of art generally, are in this sense moral pleasures. (Murdoch, 1978, p. 257)

Les bones novel·les mostren la lluita entre el bé i el mal, els vicis i les virtuts, «they are amazingly moral» (Murdoch, 1992, p. 97). En una entrevista concedida a Brian Magee el 1977, Murdoch aclareix els límits i convergències de la filosofia i la literatura. En els dos casos es tracta d'activitats que busquen conèixer i donar a conèixer la veritat; la literatura és una altra forma de coneixement i com a tal pot servir a la finalitat de desvetllar la consciència del lector i educar-lo moralment. Però, crítica amb el plantejament filosòfic del moment, en *Against the Dryness* (1961), Murdoch va més enllà en afirmar que la literatura ha anat assumint tasques que la filosofia havia dut a terme en el passat i que, en conseqüència, és a través de la literatura que podem arribar al sentit de densitat que tenen les nostres vides.

Al final, tots els termes convergeixen: la virtut, ja sigui la de l'artista o la de la bona persona, es defineix com «a selfless attention to nature» (Murdoch, 1970, p. 41). La pèrdua del jo que condueix a descobrir el món és el que Murdoch anomena *amor*.

Veure-hi és el primer pas i el més important cap a l'elecció que ha de propiciar els actes bons. Altrament es revela platònica quan fa dependre la bona conducta del coneixement adequat i conscient de la realitat aliena. Murdoch parla de l'esforç que suposa transcendir la pròpia realitat per acostar-se a la de les altres coses:

I can only choose within the world I can see, in the moral sense of «see» which implies that clear vision is a result of moral imagination and moral effort. (Murdoch, 1970, p. 37)

L'aportació de la literatura es situa en els moments anteriors a aquesta clara visió justament perquè pot contribuir a afinar-la. La capacitat que la literatura demostra com a educadora moral determina la importància que Murdoch li atorga dins de la cultura i la defensa que fa de la seva necessitat:

But the most essential and fundamental aspect of culture is the study of literature, since this is an education in how to picture and understand human situations. We are men and we are moral agents before we are scientists, and the place of science in human life must be discussed in words. This is why it is and always will be more important to know about Shakespeare than to know about any scientist: and if there is a «Shakespeare of science» his name is Aristotle. (Murdoch, 1970, p. 34)

Conclusió

Murdoch veu en la literatura una forma de coneixement que pot ajudar que la mirada de les persones descobreixi coses diferents a les pròpies i també a evitar que es mirin les que no ho són a través dels interessos personals. La literatura ens submergeix en una experiència que pot ser educativa. La clarividència del bon escriptor destaca detalls del món que passen desapercebuts i que han de servir al lector per veure-hi més clar i influir en les seves decisions i els seus actes. Al cap i a la fi, Murdoch, fidel deixeble de Plató, lliga el coneixement a la conducta bona, i la bona literatura és una via d'accés al coneixement.

Referències

- Murdoch, I. (1959) «The Sublime and the Good», a Conradi, P. *Existentialist and Mystics*. London, Penguin Books, 1997, p. 205-220.
- (1961) «Against the Dryness», a Conradi, P. *Existentialist and Mystics*. London, Penguin Books, 1997, p. 287-295.
- (1970) *The Sovereignty of Good*. London, Routledge & Kegan Paul.
- (1972) «Salvation by Words» a Conradi, P. *Existentialist and Mystics*. London, Penguin Books, 1997, p. 235-242.
- (1977) «Literature and Philosophy. A Conversation with Bryan Magee», a Conradi, P. *Existentialist and Mystics*. London, Penguin Books, 1997, p. 3-30.
- (1978) «Art is the Imitation of Nature» a Conradi, P. *Existentialist and Mystics*. London, Penguin Books, 1997, p. 243-257.
- (1992) *Metaphysics as a Guide to Morals*. London, Penguin Books.

La educación moral a través de la literatura. El punto de vista de Iris Murdoch

Resumen: El egoísmo es, en términos de Murdoch, el mayor enemigo de la moralidad. El arte se presenta como una de las posibilidades de sacar al yo de sí mismo para que tome conciencia del mundo. La finalidad de este artículo es poner de manifiesto la importancia y también el interés de la literatura como vehículo de reflexión y de toma de conciencia de la realidad en la que se mueve el ser humano en la forma como lo presenta Iris Murdoch. Bajo este punto de vista la Literatura posee una clara función educativa moral.

Palabras clave: ética, literatura, educación moral, arte, I. Murdoch

L'éducation morale au travers de la littérature. Le point de vue d'Iris Murdoch

Résumé: L'égoïsme est, selon Iris Murdoch, l'ennemi le plus redoutable de la moralité. L'art est présenté comme une des possibilités d'ôter le *je* de soi-même afin de prendre conscience du monde. La finalité de cet article est de mettre en évidence l'importance de même que l'intérêt de la littérature comme véhicule de réflexion et de prise de conscience de la réalité dans laquelle se meut l'être humain comme nous le présente Iris Murdoch. De ce point de vue, la littérature possède une fonction éducative morale claire.

Mots-clés: éthique, littérature, éducation morale, art, Iris Murdoch

Moral education through literature. Iris Murdoch's point of view

Abstract: Selfishness is, in Murdoch's words, the greatest enemy of morals. Art appears as one of the possibilities to transcend the self so as to become aware of the world. The purpose of this paper is to examine the importance and interest of literature as a vehicle for reflection and for an awareness of the world in which humans live, as Iris Murdoch presents them. From this point of view, literature has a clear moral and educational function.

Key words: ethics, literature, moral education, art, Iris Murdoch